

likle Nîşâbur melâmetleri tarafından kulanılmaya başlamıştır. IV. (X.) yüzyılın ilk yarısında yaşayan Horasanlı sûfî Abdullah b. Muhammed b. Münâzil kaynaklarda "pîr-i ehl-i melâmet, pîr-i melâmetiyân" diye anılmaktadır. Horasan sûfîleri arasında şeyh kelimesi V. (XI.) asırdan sonra yaygınlık kazanmıştır. Farsça ilk tasavvuf klasiklerinden Hücûvî'nin *Keşîü'l-mahcûb*'unda ve Muhammed b. Münevver'in *Esrârü't-tevhîd*'inde şeyh ve pîr kelimelerinin aynı anlamda ve birlikte kullanıldığı görülmektedir (Nasrullah Pürcevâdî, V, 892-893). Horasanlı sûfîler buldukları coğrafî bölgeye veya doğum yerlerine nisbet edilerek "pîr" kelimesiyle birlikte anılmıştır. Meselâ Ahmed Yesevî'ye "pîr-i Türkistan", *Menâzilü's-sâ'irîn* müellifi Hâce Abdullah Ensârî'ye "pîr-i Herat", Şeyh Nâsûr'a "pîr-i Gûhistân" lakabı verilmiştir.

Pîr terimi mürşid, murad, velî, mürebbi, şeyh, hâdî, kutub, gavs, delîl-i râh, hıızr-ı râh gibi yakın anlamlı kelimeler için de söz konusu olan zâhirî ve bâtinî mânaya sahiptir. Zâhirî anlamda pîr seyrü sülûkû tamamlayıp insanları Hak yoluna irşad eden kimsedir (İsmâil Rusûhî Ankaravî, s. 28). Bu kullanımıyla pîr "tarikat şeyhi" anlamına gelir. Pîr mücerret bir şahsiyet ya da mânevî ve ilâhî bir ilke de olabilir. Bu pîrin bâtinî mânasıdır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, "Pîr senin aşkıdır, saç sakalı ak olan değil. Pîr yüz binlerce ümitsizin elinden tutandır" derken (*Mesnevî*, V, 278) kelimeyi hem bâtinî hem zâhirî anlamıyla kullanmıştır. Pîrin delâlet ettiği rehber olma, irşat etme anlamı varlığın iki temel görünümü olan zâhir ve bâtinde çeşitli varlık sûretlerine bürünür. İlâhî fiillerin âlemde tasarrufta bulunmasında mazhar oldukları, ulûhiyyetin müşahede edilmesi ve bilinmesinde insanlara mânen rehberlik yaptıkları için Cebrâil, akl-ı faal, kutub, gavs ve Hıızr'a da pîr denilmiştir. Nitekim Hüseyin Vâiz-i Kâşifî *Fütüvvetnâme-yi Sulâtânî*'de (s. 61) Hıızr'ı Mûsâ'nın, Cebrâil'i Hz. Peygamber'in pîri olarak tanıtmaktadır.

Pîr teriminin şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat açısından dörtlü tasnifi yapılmıştır. Şeriatın dört pîri Hz. Âdem, İbrâhim, Mûsâ ve Hz. Muhammed; tarikatın dört pîri Cebrâil, Mîkâil, İsrâfîl ve Azrâil'dir. Ferîdüddin Attâr, Hâfız-ı Şîrâzî, Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî mârifetin pîrleridir. Başka bir tasnife göre mârifet pîrleri beştir: Şah Kâsım-ı Envâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Şems-i Tebrîzî, Ferîdüddin Attâr ve Sa'dî-ı Şîrâzî (*Ferhunde Peyâm*, s. 58-59; *Resâ'il-i Civânmerdân*,

s. 226-227, 231-232). Hz. Ali'nin kendilerine hilâfet hırkası verdiğine inanılan Hz. Hasan, Hüseyin, Kümeyl b. Ziyâd ve Hasan-ı Basrî'ye "çehâr pîr" denir (Tehânevî, I, 737).

Tarikatların teşekkülünden sonra pîr kavramı kurumsal bir anlam kazanmış, tarikat kurucusuna pîr ya da pîr-i tarikat adı verilmiştir. Meselâ Abdülkâdir-i Geylânî Kâdirîliğün, Ahmed er-Rifâî Rifâîliğün, Şah Bahâeddin Nakşebend Nakşibendliğün, Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî Şâzelîliğün, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mevlevîliğün, Hacı Bektâş-ı Velî Bektaşîliğün, Hacı Bayrâm-ı Velî Bayramîliğün pîridir. Pîrin bu anlamı diğer anlamlarından daha yaygındır. Halvetîlik ve Mevlevîlik örneğinde olduğu gibi bazı tarikatlarda tarikat kurucusuna "pîr-i ewel", tarikatı pîr-i evvele tâbi olarak düşünce, âdâb ve erkân açısından yenileyene "pîr-i sâni" denilir. Meselâ Halvetîlik'te Ömer el-Halvetî tarikatın pîr-i eweli, Yahyâ-yı Şîrvânî pîr-i sânisidir. Tarikat pîrinin türbesinin bulunduğu dergâha "pîr evi, pîr makamı, huzur, huzûr-ı pîr" adı verilmiştir. Pîrin vasıfları bazı benzetmelerle anlatılmıştır. "Yaz mevsimi, bahar serinliği, ay, dürr-i yektâ" bunlardan bazılarıdır. Mânevî simyanın ustası olarak kabul edilen pîr için "kibrît-i ahmer" (simya ilminde bakırı altına dönüştürmekte kullanılan bir madde) kullanımı Ferîdüddin Attâr'da görülen bir başka tabirdir.

Meslek grupları, fütüvvet erbabı ve Ahî teşkilâtında her esnaf zümresinin ilk mânevî ustası ve zanaatkârı vardır, bu kişiye o zanaatın pîri denilir. Meselâ Hz. Âdem çiftçilerin, Nûh gemicilerin, İdrîs terziilerin, Dâvûd demirin ve zırhçıların, Lokmân hekimlerin, Selmân-ı Fârisî berberlerin, Ahî Evran debbâğ esnafının pîri sayılır. Hallâc-ı Mansûr hallaçların pîri kabul edilir. Fütüvvet ve esnaf teşkilâtında civanmerdlere şed bağlayan kimseye "pîr-i şed" denir. Eskiden esnafın pîrin adının geçtiği, "Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız / Hazret-i (Şâzelî'dir) pîrimiz üstadımız" beytinin levha olarak asılması bir gelenektir.

Tasavvuf edebiyatında pîr kelimesi muhtelif terkipler içinde kullanılmış, bu terkiplerden farklı mânalar taşıyan mecazlar türetilmiştir. "İlâhî aşk şarabını sunan kâmil mürşid" anlamında "pîr-i meygede, pîr-i meyfürûş, pîr-i bâdefürûş, pîr-i meyhâne"; "sâlikleri ilâhî aşk ateşinde yakan insan-ı kâmil" anlamında "pîr-i mугan"; "kalenderî ve melâmetî tavrın baskın olduğu şeyh" anlamında "pîr-i harâbât"; "ledün ilmiyle mânevî zevkler veren, kâinatın ezeli ve ebedî neşesini sağlayan kimse" anlamın-

da "pîr-i dihkan" bu tür mecazlar arasında zikredilebilir. Pîr teriminin çeşitli dinî akımların önderleri için de kullanıldığı görülmektedir. Zerdüştilik'te dinî lidere "pîr-i mugan", Hıristiyanlık'ta manastır hayatı yaşayan rahiplere "pîr-i deyr" adı verilir. Bu tabirler tasavvuf şiiinde mecaz olarak da kullanılmıştır. Nizârî İsmâîlîler, İran tasavvufundan etkilenerek dâileri, imam ve hüccetleri pîr unvanıyla anmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 735-737; Mevlânâ, *Mesnevî* (trc. Veled Çelebi İzbudak), Konya 2004, V, 278; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, İstanbul 1286, s. 28; Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Fütüvvetnâme-i Sulâtânî* (nşr. M. Ca'fer Mahcûb), Tahran 1350 hş., s. 61; "Fütüvvetnâme-i Âhengârân", *Ferhunde Peyâm* (nşr. İrc Efşâr), Meshed 1360 hş., s. 58-59; Cevâd Nûrbahş, *Ferheng-i Nûrbahş*, London 1364 hş., VI, 109-115; "Fütüvvetnâme-i Çist Sâzân", *Resâ'il-i Civânmerdân* (nşr. Murtazâ Sarrâf), Tahran 1370 hş., s. 226-227, 231-232; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 384-385; Ferhâd Defterî, *Târîh ve 'Akâ'id-i İsmâ'iliyye* (trc. Ferîdun Bedreî), Tahran 1375 hş., s. 450-451, 535; Minûchehr Murtazavî, "Pîr ez Nazar-ı Hâce-i Şîrâz", *Neşriyye-i Dânişgêde-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, VI/2, Tebriz 1333 hş., s. 154-188; Tahsin Yazıcı, "Pîr", *İA*, IX, 558-559; Pakalın, II, 776-778; C. E. Bosworth, "Pîr", *El²* (İng.), VIII, 306; Pervîz Vercâvend, "Pîr", *DMT*, V, 645; Nasrullah Pürcevâdî, "Pîr", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1379/2000, V, 892-897; Nurettin Öztürk, "Pîr", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara 2006, V, 101.

SAFİ ARPAGUŞ

PİR ALİ AKSARÂYÎ

(ö. 945/1539)

Bayramî Melâmîliği'ne mensup sûfî.

Müridlerinden Abdurrahman el-Askerî şeyhinin 945'te (1539) altmış üç yaşında öldüğünü kaydeder (Erünsal, s. 200). Bu bilgiden hareketle onun 882 (1477) yılında doğduğu söylenebilir. Kaynaklarda Aksaray'da dünyaya geldiği belirtilir. Abdülbaki Gölpinarlı, Aksaray'da bulunan türbesindeki mezar kitâbesine dayanarak asıl adının Bahâeddin Ali olduğunu yazarsa da (*Melâmîlik ve Melâmiler*, s. 45) Bayramî Melâmîliği'ne dair kaynaklarda adı Alâeddin Ali şeklinde kaydedilmiştir. Abdurrahman el-Askerî onun halk arasında Sultan Pîr Ali diye tanındığını belirtir (Erünsal, s. 200). Bayramî Melâmîliği geleneğinde Ömer Dede Sikkîni ve Bünyâmin Ayâşî'den sonra kutbiyyet makamına geçtiği kabul edilen Pîr Ali Aksarâyî'nin gençlik yılları ve mürşidi Bünyâmin Ayâşî'ye nasıl intisap ettiği konusunda bilgi yoktur.

Kaynaklarda onun İbrâhim b. Edhem'i kastederek, "Benim devrimde yaşamış olsaydı hükümdarlığı terketmesine izin vermezdim, sadık bir müridin dünya saltanatını terketmesi gerekmez" ve, "Cennetin dört ırmağı benim hânemde mevcuttur" dediği, ayrıca mehdîlik davası güttüğü gerekçesiyle Kanûnî Sultan Süleyman'a şikâyet edildiği belirtilir. Rivayete göre durumu tahkik etmek için bir heyet gönderilmiş, fakat bir sonuç alınamamış, Kanûnî Sultan Süleyman İran seferine çıktığında konuyla bizzat ilgilenmiş ve tebdîl-i kıyâfet Pîr Ali Aksarâyî'yi ziyaret etmiş, sohbet sırasında kendisinden zuhur eden bazı olağan üstü hadiseler sonunda onun büyük bir velî olduğunu anlayarak kendisini İstanbul'a davet etmiş, bunu kabul etmeyince oğlu İsmâil Ma'sûkî'yi göndermesini istemiştir (Sarı Abdullah Efendi, s. 246-249; La'lîzâde, vr. 133^b-134^b; Müstakimzâde, vr. 10^b-11^b).

Bu görüşmenin ardından İsmâil Ma'sûkî'yi İstanbul'a gönderen Pîr Ali Aksarâyî'nin altı ay kadar sonra vefat ettiği kaydedilir. Atâî ve Müstakimzâde onun ölüm tarihini 934 (1528) olarak verirler. Abdül-baki Gölpinarlı mezar kitâbesinde yer alan "es-saîd eş-şehîd" ibaresinden hareketle mehdîlik iddiasıyla şehid edildiğini ifade etmekte (*Melâmîlik ve Melâmiler*, s. 45), Ahmet Yaşar Ocak da bu görüşe katılmaktadır (*Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, s. 271-272). Ancak Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-İşk'*inde onun ölüm tarihi ve ölüm şekli şüpheye mahal bırakmayacak açıklıkta ortaya konulmuştur. Buna göre Pîr Ali Aksarâyî, 26 Şâban 945 (17 Ocak 1539) tarihinde Kayseri'de hâlifelerinden Dedemzâde Hacı Hayreddin'in evinde vefat etmiş, cenazesi vasiyeti üzerine Aksaray'a götürülerek türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir (Erünsal, s. 200).

Kendisinden bahseden eserlerde yer alan ifadelerden Pîr Ali Aksarâyî'nin geniş bir nüfuza sahip olduğu ve ona çok sayıda kişinin intisap ettiği anlaşılmaktadır. Dünyevî meseleler konusunda kendisine danışmak için hristiyan ahalden gelenlerin varlığı şöhretinin oldukça geniş bir çevreye yayıldığını göstermektedir. *Mir'âtü'l-İşk'*ta onun feyiz ve tasarrufundan etrafında bulunan herkesin istifade ettiği belirtilmektedir. Melâmî geleneğinde "hakikat-i Muhammediyeye"nin vârisi ve keramet sahibi bir şahsiyet olarak nitelendirilen Pîr Ali Aksarâyî'nin (Sarı Abdullah Efendi, s. 246; Müstakimzâde, vr. 10^b) son derece güçlü bir cezbeye sahip olduğu ve bazan

günlerce kendinden geçmiş bir halde kaldığı ifade edilmektedir (Erünsal, s. 187-188). Vahdet-i vücûd onun tasavvuf anlayışının temelini oluşturur. Ona göre insân-ı kâmil gerçek evliyadır, insân-ı kâmile muhabbet ise zâta muhabbettir (*a.g.e.*, s. 198).

*Mir'âtü'l-İşk'*ta Pîr Ali'nin tasavvuf anlayışında şeriatın çok önemli bir yeri olduğu ve bu çizginin dışına taşmaya izin vermediği ısrarla vurgulanır. Kendisi çevresindekileri bir konuda sık sık uyarılmış, "Erenler, şeriatın dışında olan bizden değildir dediler, bu fakir dahi böyle deriz, şeriatın dışına çıkıncı iki gözümün biri dahi olsa çıkarırım, tarikime ilhad karıştığını istemem" diyerek (*a.g.e.*, s. 112, 194) bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Muhabbet ve sohbe çok önem vermiş, sohbetlerinde sık sık aşkı işlemiştir. Ona göre benimsedikleri yol aşk yoludur ve bu aşkın serçeşmesi Hz. Ali'dir (*a.g.e.*, s. 193). Sohbetlerinde tasavvufî eğitimde edebî rolünü sıkça dile getiren Pîr Ali'ye göre dervişliğin temeli edeptir. Edebe ulaşmanın yolu ise hoş olmayan fiillerden, nefsin kötülüklerinden kaçınmak ve fâni olan bu dünyaya iltifat etmemektir (*a.g.e.*, s. 78). Dervişlik yokluk, hiçlik, tevazu ve meskenettir. Bu hasletlere benlik duygusunu, ki-bir ve kini gönülden atmakla sahip olunur (*a.g.e.*, s. 88). Pîr Ali Aksarâyî, melâmet yolunun gereği olarak dervişlerinin taç ve hırka giymelerine izin vermemiş, onların birer sanata sahip olarak halk içinde çalışmalarını istemiş, tekke ve hankah kurmayı da kabul etmemiştir (*a.g.e.*, s. 196). Bizzat kendisinin çiftçilikle meşgul olduğu bilinmektedir.

Bayramî Melâmî silsilesi Pîr Ali Aksarâyî'den sonra oğlu İsmâil Ma'sûkî ile devam etmiştir. Silsilesi, İsmâil Ma'sûkî'den sonra kutbiyyet makamına geçen Ahmed Sârbân'ın mensuplarından Şeyh Gazanfer'e ulaşan Emîr Osman, İsmâil Ma'sûkî'nin kutbiyyetinden söz etmeksizin silsilede Pîr Ali'den sonra Sârbân Ahmed'in ismini verir (*Tarikatnâme*, vr. 32^{a-b}). 939 (1532-33) yılında İstanbul'a gönderdiği Baba Hasan, Nebî Süfî, İstanbul'da Bozdoğan Kemerî altında tekkesi olan damadı Yâkub Helvâî, Şeyh Ahmed, Kayseri'de bulunan Ahî Baba, Mehmed Abdal ve Dedemzâde Hacı Hayreddin, Nalıncı Mehmed Dede, Pîr Ali'nin *Mir'âtü'l-İşk'*ta adı geçen dervişleri arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayramî-Melâmîliği'nin Kaynaklarının Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-İşk'*, Ankara 2003, tür.yer.; Hâ-

şimî Emîr Osman Efendi, *Tarikatnâme*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 758/1, vr. 32^{a-b}; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 65; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 246-249; La'lîzâde Abdülbâkî, *Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayramîyye (Sergüzeşt)*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2456, vr. 133^b-134^b; Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmîyye-i Şüttâriyye*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3357, vr. 10^b-13^b; *Tomar-Melâmîlik*, s. 50-52; Hüseyin Vassâf, *Seftne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, II, 471; Mehmet Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî*, İstanbul 1343, s. 117-118; Abdülbâkî [Gölpinarlı], *Melâmîlik ve Melâmiler*, İstanbul 1931, s. 43-46; Konyalı, *Niğde Aksaray Tarihi*, II, 1484-1490; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 270-289; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2000, s. 170-174; "Alâet-tin Ali [Aksarayî]", *TA*, I, 406; "Melâmîyye", *DİA*, XXIX, 30.

HAŞİM ŞAHİN

PİR ESAD KÜLLİYESİ

Konya'da
Selçuklu devrine ait külliye.

Kendi ismiyle anılan mahallede bulunan külliye, Selçuklu dönemi şeyhlerinden Pîr Esad tarafından XIII. yüzyılın ikinci yarısında inşa ettirilmiş, mescid, türbe ve zâviyeden oluşan külliyyeye daha sonra bir çeşme ilâve edilmiştir. Külliye yapılarından yalnızca türbe günümüze ulaşmıştır. Vaktiyile türbenin doğusundaki geniş bahçenin kuzeydoğu köşesinde yer alan mescid kerpiç bir yapı olup 1990'a kadar kullanılmıştır. Aynı yılda türbenin güney tarafına inşa edilen yeni caminin ibadete açılmasıyla birlikte eski mescid tamamen yıktırılarak yok edilmiştir. Yeni cami, bu mahallede doğup büyüyen Ali Rıza Bahadır tarafından annesi Şefika Bahadır adına yaptırılmış olup klasik Osmanlı mimarisini göstermektedir.

Dıştan 7 x 6 m. ebadında dört köşe bir yapı olan türbe moloz taş ve tuğla karışımı duvarlara sahip olup 1440 yılında yenilenmiştir. Türbenin kapısı doğu yönündeki cephede yer alır. Kuzey, güney ve batı duvarlarının alt taraflarında ikişer büyük pencere, üstte ise dört yönde birer küçük pencere vardır. Alt sıra pencerelerin tam üzerinden ve üst sıra pencerelerin yarım metre altından kalın bir tahta hatıl yapıyı kuşatır. Türbenin üzeri tuğla örüngülü çapraz bir tonozla örtülmüştür. Türbenin içinde solda alçıdan yapılmış zarif bir cüz rafı görülür. Ortada Pîr Esad'a ait üzeri beyaz sıvalı, üstü hörgüçlü basit bir sanduka bulunmaktadır. Bu sandukanın baş ucunda 662 (1264) tarihli, mermere